

BISERICILE DE LEMN DIN REPUBLICA MOLDOVA

Vasile MANICĂ,
 Masterand, programul *Patrimoniul istoric și turism cultural*,
 Profesor de religie la Liceul Teoretic „Hyperion” din loc. Ghidighici
 e-mail: vasilemanica@gmail.com

Summary

The architectural monuments in the country are undeniable testimonies of our historical past. Thus, they represent the historical heritage that needs to be preserved, restored and capitalized by the authorities and other representatives such as local councils, parish councils. The problems of preserving the architectural monuments become more and more current as more and more buildings are being destroyed so that new buildings can be built in their place, others being left to break up. In addition to legislation, a number of other factors and measures are needed to ensure that this area is truly protected and valued at its fair value, including raising awareness among decision-makers, ministry, local councils in support of

maintenance and restoration heritage assets, attracting sponsorships and investors to religious cultural objectives and adjacent areas and more.

In the system of specific representing to traditional society, wood was considered as sacred material, given by God. The churches in the villages were usually built from it, the stone was avoided.

The situation in our country regarding wooden edifices, either churches or windmills, over the past 20 years, and the protection of architectural heritage is a disastrous one. In the years of independence, nothing has been done to protect and harness the cultural heritage. The worst thing is that it was not possible to save those monuments that had already been destroyed.

The main purpose of this paper is to present the necessity of the stringency of the preservation, promotion and valorization of the wooden religious heritage, as well as the study of the field research and the archive documents the causes, premises, context and stages of degradation, lack of interest to the religious heritage, as the number of wooden churches decreases vertiginously.

Given the precarious condition of these edifices made of perishable material and the various dangers to which they are exposed, it is very important to undergo rigorous documentation, an assessment of their day-to-day condition to investigate and scientifically interpreting this patrimony, knowing the values and providing protection as much as it is important.

Key words: *religious heritage, preservation, restoration, Church-State partnership, valorization of the wooden heritage.*

Poporul nostru s-a arătat deosebit de înzestrat în prelucrarea lemnului, fiind un meșter iscusit în a-și construi edificii din lemn – locuințe sau locașuri de cult, dar și în confecționarea de unelte, vase ori podoabe din lemn, încrustând cu măiestrie pe fiecare obiect sau ctitorie, motive decorative străvechi.

Bisericile de lemn sunt realizări arhitecturale valoroase ale meșterilor și dulgherilor locali și/sau veniți din zonele învecinate. Demersul constructiv al acestora urmărea cu siguranță ridicarea în bune condiții a lăcașului, decorarea și înzestrarea lui cu elemente artistice, necesare îndeplinirii ritualului creștin specific și nicidecum din conștientizarea desăvârșirii unei opere de artă ce urma să dăinuie și să capete în timp semnificațiile patrimoniale, pe care noi le acordăm astăzi. Acest demers este reflectat fără echivoc în tehnicile și tehnologiile constructive adoptate, oferind patrimoniului arhitectural al bisericilor de lemn acea notă de sacralitate spirituală ce depășește frontierele simbolice ale funcțiunii pe care aceste monumente le găzduiesc.

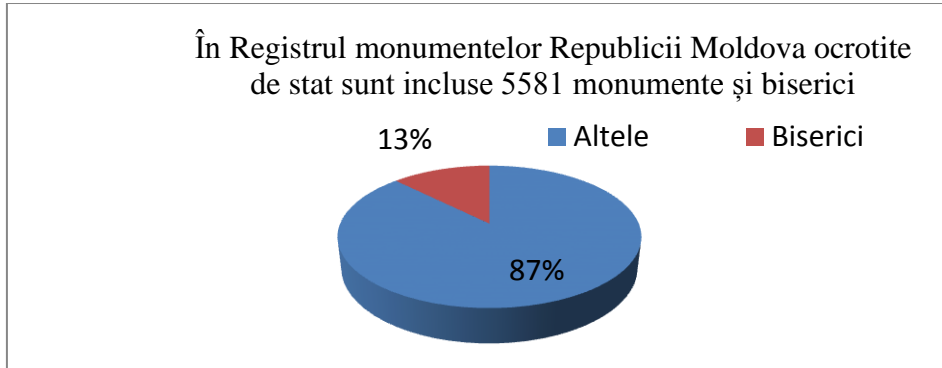
Trebuie să constatăm faptul că anume bisericile de lemn sunt specifice culturii noastre. Ele au apărut în mediul tradițional de viață, sunt cele mai vechi, au fost cele mai răspândite și au reunit comunitățile locale de-a lungul istoriei și, precum e firesc, au îmbinat multe elemente distinctive, privind atât istoria Bisericii, cât și cea a localității.

Edificiile de cult – Bisericile – în istoria poporului român cuprins între Nistru și Prut, au suferit mai multe adaptări în ceea ce ține de arhitectură, pictură, vestimentație religioasă, cât și materia folosită în construcția acestora. Am considerat că este util să analizăm informațiile, documentele de arhivă și situația de teren a bisericilor de lemn, pentru a observa realitatea actuală a acestor edificii de cult.

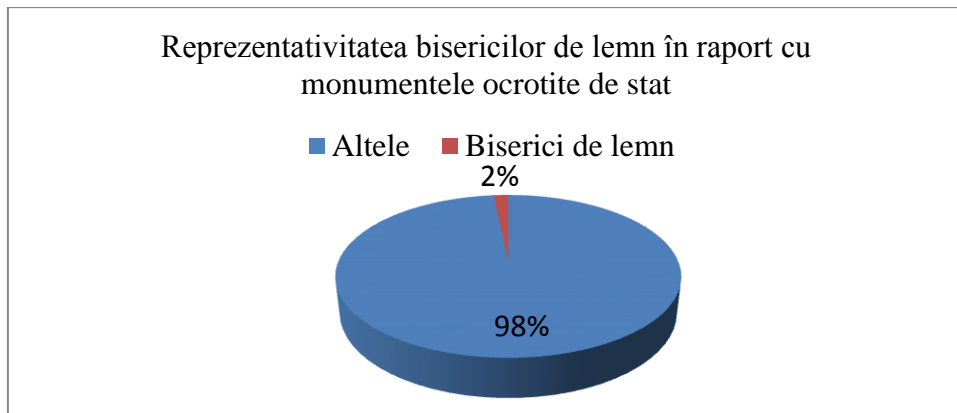
Actualitatea studiului de față reiese din necesitatea abordării bisericilor de lemn, prin prisma unei cercetări privind cauzele, premisele, contextul și etapele de degradare, lipsa de interes față de patrimoniul religios de lemn, în condițiile în care numărul bisericilor de lemn scade vertiginos. Studiul de față încearcă să realizeze o retrospectivă a apariției, evoluției și dispariției mai multor biserici de lemn.

Am efectuat analiza celor 92 de biserici de lemn, încadrate geografic în toate zonele Republicii Moldova, reprezentate prin următoarele diagrame (A se vedea Tabelele 1, 2, 3).

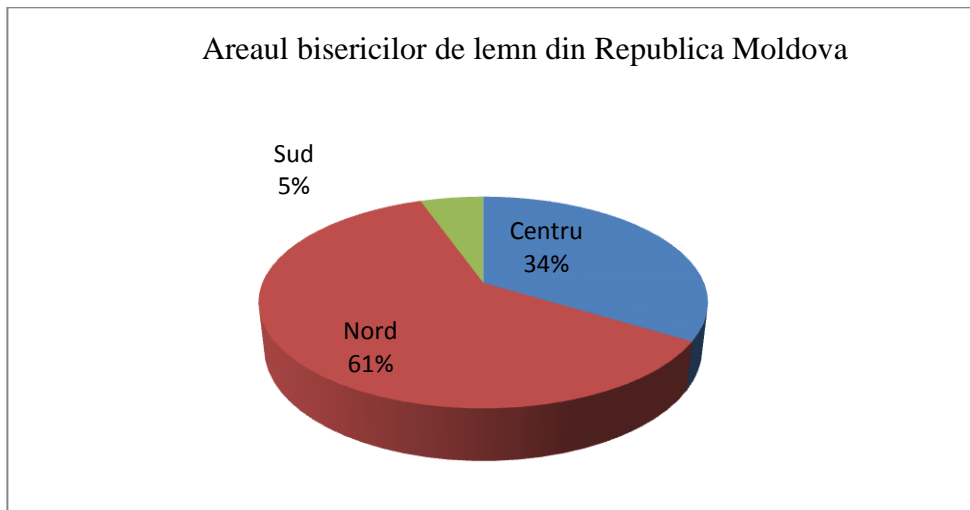
Tabelul 1.

Tabelul 2.

Tabelul 3.

Potrivit acestor Tabele în Registrul monumentelor din Republica Moldova sunt incluse 5581 monumente și biserici. Ele reprezintă 13 % din numărul total de monumente. Dintre acestea doar 2 % sunt biserici din lemn. În Sudul Moldovei se găsesc cele mai puține biserici din lemn – 5%, în Centru – 34%, iar în nord s-au păstrat cele mai multe – 61%.¹

Bisericile de lemn, intrate în atenția noastră, sunt construite între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Ele au suferit numeroase modificări de-a lungul timpului, unele dintre ele fiind strămutate, iar altele au dispărut.

Astfel, în perioada 1993-2011 au fost demolate 18 biserici de lemn, care sunt înscrise în Registrul monumentelor ocrotite de stat, iar alte patru biserici de lemn se află într-o stare de degradare avansată: Biserica „Sf. Arhanghel Mihail” din satul Hiliuți, raionul Râșcani, Biserica „Sf. Nicolae” din Năpădeni, raionul Ungheni, Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil” din satul Vorniceni, raionul Strășeni și Biserica „Sf. Trifan” din satul Cotul Morii, raionul Hâncești.

Bisericile de lemn, conform Registrului de monumente de istorie și cultură din RM, se află în 11 raioane ale zonei de nord, în 6 raioane ale zonei de centru și 4 – în zona de sud. Aria răspândirii lor formează o fâșie de-a lungul Prutului, cu grupări în zona Codrilor centrali și în partea de nord. În zona de nord au fost considerate monumente 55 de biserici de lemn, centru – 27 și sud – 5, în total – 77 de obiective. O parte a bisericilor au dispărut în urma deciziilor autorităților locale cu privire la starea lor avariata, o parte a fost refăcută din inițiativa de a le da un corp nou, dar care s-a soldat cu dispariția caracteristicilor originale².

La începutul secolului XXI, în spațiul Republicii Moldova au supraviețuit mai mult de 80 de biserici de lemn, ceea ce înseamnă că avem un patrimoniu destul de modest față de vechea tradiție și față de cea a țărilor învecinate. Dintre acestea, doar 17 datează din secolul XVIII – prima jumătate a sec. XIX, fiind continuatoare a vechilor tradiții seculare autohtone.

Adaptarea comunității umane la mediul și condițiile de viață, a cauzat și selectarea materiilor prime pentru construcția bisericilor. În zonele unde predomina lemnul se remarcă folosirea lui în construcție, pe când în regiunile bogate în piatră, rocă calcaroasă: Orhei, Ichel, Răut, la construcția bisericilor a fost utilizată piatra; pentru zona de Codru este specifică cărămida. În plan comparativ, dacă în secolul al XVIII-lea prevalează bisericile de lemn, însă din primele decenii ale secolului al XIX-lea atestăm creșterea consecventă a numărului de biserici de piatră. Deși, după 1812, se recomanda construirea bisericilor exclusiv de piatră, cazurile folosirii lemnului erau destul de frecvente.

¹ Arhiva Agenției Naționale de inspecție și restaurare a monumentelor a RM.

² Patrimoniul cultural al Republicii Moldova: de la realitate la necesitate, Coordonatorul volumului: Ștefăniță Ion, Chișinău, 2010, pag. 10.

La momentul anexării, în Basarabia existau 733 de biserici din lemn, care au fost construite în mare majoritate la sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XIX și doar 42 de biserici din piatră. În timpul arhiepiscopului Dimitrie Sulima s-au ridicat noi biserici în diferite târguri, precum și-n fostele raiale (Chilia, Ismail, Bender, Akkerman, Hotin), dar și-n mediul rural, numărul lor ridicându-se la peste 40. În 1858, la sfârșitul păstoririi arhiepiscopului Irinarh Popov (1844-1858), datorită unei activități constructive deosebite, în eparhie erau 865 de biserici de mir, dintre care 314 din piatră și 551 din lemn, la care se adaugă 38 de paraclise și 34 de biserici, în cele 21 de mănăstiri de atunci. Sub arhiepiscopul Antonie Șocotov (1858-1871) s-au ridicat din temelie ori s-au refăcut circa 300 de biserici. Situația a continuat și sub urmașii săi, încât în 1903 eparhia avea 1072 de biserici, din care 795 din piatră, 254 din lemn și 23 din cărămidă³.

În secolul al XIX-lea în Basarabia are loc o activitate intensă de construire a unor noi biserici. Cele mai multe din ele erau biserici nu prea mari, construite în locul celor de lemn, pentru uzul unor comunități urbane sau rurale, altele însă erau adevărate monumente de arhitectură.

Data fiind condiția precară a acestor edificii, făcute dintr-un material perisabil, dar și diversele pericole la care ele sunt expuse, este foarte important să se întreprindă o documentare riguroasă, o evaluare a stării lor la ziua de zi, pentru a cerceta și a interpreta științific acest patrimoniu, a-i cunoaște valorile și a-i asigura o protecție pe măsura importanței sale. Ca valoare istorică, arhitecturală și etnografică, aceste monumente sunt diferite, însă au rămas foarte puține, iar în contextul insuficienței lor cercetări, ponderea acestor biserici crește, încât fiecare dintre ele poate servi ca un reper în conturarea tipologiei și evoluției unui tip de biserică.

De la sat la sat, în funcție de puterea economică a comunităților, dar și de la zonă la zonă, au fost utilizate diferite tehnici de construcție, asimilând treptat toate posibilitățile materialului, adaptându-l pentru diferite necesități constructive, sau, altfel spus, bisericile de lemn prezintă particularități de la o regiune la alta. În satele de la nord și în cele de la centru, bisericile aveau, mai frecvent, pereții din bârne. Ele s-au păstrat într-un număr mai mare și un timp mai îndelungat, decât în celelalte regiuni, grație durabilității în timp a bârnelor.

Spre sud, acest tip de biserici era mai puțin răspândit, în funcție de prezența sau lipsa în apropiere a pădurilor. În această parte predominau bisericile construite pe carcasă de lemn, adică pe furci sau amnare, cum se mai construiesc și acum casele în părțile Codrilor, cu talpă de lemn sau furci, direct îngropate în pământ, fără fundații solide, pereții fiind împlețiți, de regulă, din nuiiele lipite cu lut, mai rar din stuf sau alte materiale.

³ Veaceslav, Ciorba, *Arta bisericască în Basarabia*. Chișinău: Reclama, 2005, pag. 5.

În Republica Moldova, bisericile de lemn sunt extrem de simple, lipsind monumentalismul. Încăperea altarului e, de obicei, mai îngustă decât nava și de formă poligonală, în plan, mai rar, pătrată. Fațada vestică este precedată de un pridvor de formă dreptunghiulară sau, mai rar, poligonală. Aceeași simplitate a planului se reflectă și în aspectul clădirii, care se aseamănă cu o casă tradițională.

Profesorul P. Constantinescu-Iași a întreprins și o primă catalogare a bisericilor basarabene, luând la bază criteriile de planimetrie. Astfel, cercetătorul a determinat în total cinci tipuri de biserică, două dintre ele – bisericile cu abside mici laterale și acele biserici de lemn care au cupolă luminată de ferestre deasupra naosului (ultimul fiind un grup insuficient precizat) – considerându-le, la fel ca Virgil Vătășianu, o influență directă a arhitecturii ecleziastice de zid.

În perioada interbelică, primele încercări de a sistematiza bisericile au fost realizate de Șt. Ciobanu.

- ✚ Primul tip este cel fără de clopotniță, cu acoperiș simplu, cu 1-2 turnulețe încununate de cruci.
- ✚ Al doilea tip este biserica cu clopotnița-turn, ridicată deasupra pridvorului sau a intrării, care este așezată în partea de apus a edificiului; deseori clopotnița este alipită la peretele estic.
- ✚ Un al treilea tip de biserică, potrivit tipologiei lui Șt. Ciobanu, are forma unei trefle⁴.

Ulterior, arhitectul Grigore Ionescu a clasificat edificiile de cult după tipul de plan, având criterii diferite pentru secolele XVII-XVIII, pentru secolul al XIX-lea, specificând:

- 1) Plan trilobat cu pronaos supralărgit.
- 2) Plan trilobat cu pronaos drept sau ușor supralărgit cu clopotniță deasupra.
- 3) Plan dreptunghiular cu clopotniță pe pronaos.
- 4) Plan trilobat⁵.

Analiza complexă a particularităților constructiv-arhitecturale, planimetrice și volumetrice, considerarea raporturilor spațiale, create de aceste caracteristici, a facilitat, după părerea lui Eugen Bâzgu, delimitarea a 8 tipuri principale de biserică de lemn:

1. Biserică-casă țărănească cu clopotniță situată separat (de regulă, pe axa intrării de sud).
2. Biserică-casă având cupolă oarbă deasupra acoperișului și foișor alipit pe latura de sud.

⁴ Manole, Brihuneț, Patrimoniul bisericesc din Moldova: biserici de lemn din secolele XVIII-XIX. <http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2014/01/brihuneț2013.pdf> accesat 20.04.2018, pag. 352.

⁵ Ibidem.

3. Biserică-casă, având turn-clopotniță alipit pe latura de sud.
4. Biserică-casă cu turn decorativ deasupra nartexului.
5. Biserică-casă cu turn-clopotniță alipit pe latura de vest.
6. Biserică cu cupolă de deasupra naosului, cu, sau fără, turn-clopotniță pe latura de vest;
7. Biserică cu trei cupole decorative amplasate pe axa vest-est deasupra pronaosului, naosului și altarului.
8. Biserică de lemn de tip neo-bizantin, influențată de volumetria bisericilor de zid, construite în stil neo-imperial rus, cu naos supraînălțat de turn, cu ferestre de iluminare și clopotniță în trei sau patru caturi, alăturată pronaosului pe latura de vest⁶.

Potrivit opiniei cercetătoarei Tamara Nesterov, există două tipuri principale, fiecare cu câteva subtipuri. Cele mai răspândite și timpurii sunt edificiile de tip dreptunghiular, fiind acceptate cinci variante ale acestui subtip. Trăsătura definitivă sunt „proporțiile instalate în exteriorul clădirilor”, după cum se urmărește și la bisericile de piatră. Cel de-a doilea tip, cu planul cruciform sau, cunoscut drept tip slav este „alcătuit din trei volume rectangulare, cu volumul central lărgit”. Cercetătorii ucraineni, mai ales în tendința de valorificare a patrimoniului lor cultural – bisericile de lemn – diferențiază trei tipuri de biserici treplate cu câteva subvariante și patru tipuri de biserici cruciforme, la fel, cu subvariantele zonale⁷.

Cercetătorii Vl. Ghimpu și V. Jitaru au venit cu anumite propuneri proprii de tipologizare a edificiilor de cult, ultimul descriind „tipul de plan rusesc”, elaborat de Serviciul de Arhitectură din Sankt Petersburg pentru guberniile din sud-vestul Imperiului țarist (inclusiv Basarabia): cruce cu brațele egale, naosul cubic, acoperișul fragmentat de turnuri și turnulețe, care au acoperișul finalizat cu un bulb în formă de ceapă, rusificând poporul și prin intermediul arhitecturii de cult⁸.

Lipsa bolților este un indiciu al regresului, al căderii măiestriei meșterilor. De obicei, trecerea de la plan la turlă, cu reducerea diametrului bazei, avea loc prin intermediul unor pandantive plane, caracteristice pentru arhitectura de lemn a bisericilor, a început să fie dirijată după proiecte model. Primul album pentru construcția în piatră a bisericilor a fost primit în 1825, dar bisericile păstrau compoziția planimetrică și spațială, primind doar decorația exterioară a paramentului, executată cu elemente noi, din arhitectura clasicistă. Proprii arhitecturii moldovenești, formele de boltire din secolele XV-XVIII au cedat locul

⁶ Eugen, Bâzgu, Tipologia bisericilor de lemn din Moldova Medievală în lumina Izvoarelor Scrise, în Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, Volumul 19 (32), 2013, pag. 52.

⁷ Manole, Brihuneț, Patrimoniul bisericesc din Moldova: biserici de lemn din secolele XVIII-XIX. <http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2014/01/brihuneț2013.pdf> accesat 20.04.2018, pag. 354.

⁸ Ibidem.

volumelor prismatice, cupolelor din fâșii cuplate sau sectoare, bolților cu penetrații de diferite forme.

Sub influența arhitecturii rusești, unele dintre bisericile moldovenești de lemn din Basarabia au avut turlle deasupra naosului, altele au fost oarbe (Parcova), adică fără „ochiuri” (ferestre), iar altele cu acoperișuri în formă de bulbi de ceapă, Turlle izolate, cu scop decorativ, se întâlnesc la mai multe biserici, printre ele: Biserica din Rotunda (sec. XVIII) are trei turlle cu acoperișul sub forma unor măciulii de mac, ceea ce semnifică influența rusească în privința acestor elemente de arhitectură, respectiv, acoperișul turllelor.

De menționat este faptul că, spre deosebire de aceste acoperișuri cu turlle, de sorginte rusească, sub formă de bulbi sau măciuli de mac, cele românești au formă conică sau piramidă, fiind acoperite inițial cu șindrila⁹.

După anexarea Basarabiei, Serviciul de Arhitectură din Sankt Petersburg a elaborat, pentru guberniile din sud-vestul Imperiului Țarist (inclusiv Basarabia), tipologizarea edificiilor de cult, pentru a rusifica poporul basarabean. Astfel, Conform Regulamentul privind Administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828 (Учреждение для управления Бессарабской областью от 29 февраля 1828 года), împăratul Nicolae I a promulgat Regulamentul privind administrarea regiunii Basarabia, prin care a fost abolită bruma de autonomie acordată provinciei, în baza Regulamentelor din 1812 și 1818, spulberând iluziile autohtonilor creduli. Astfel, după cum concluziona un exponent al istoriografiei sovietice moldovenești, „experimentul democratic al țarismului rus, prin care se urmărea să fie influențate efectiv popoarele balcanice, fiind un joc fals de-a autonomia de stat, înscenat, în 1818, în Basarabia, pentru a induce în eroare masele regiunii, în 1828, a eșuat definitiv”.

Conform noului Regulament, toate instituțiile publice din provincie au fost subordonate direct organelor centrale ale imperiului, ca și cele din guberniile interne, de aceea considerăm oportun să prezentăm diferențele bisericilor de lemn, până, și, după anul 1828.

Evoluția arhitecturii bisericesti din Basarabia în perioada 1812-1918 poate fi convențional împărțită în trei perioade:

✚ Prima perioadă începe de fapt la sfârșitul sec. al XVII-lea și continuă până în prima jumătate a sec. al XIX-lea, când în teritoriul dintre Prut și Nistru apar un șir de biserici din piatră, construite după tradițiile arhitectonice autohtone moldovenești, tot mai mult însă după 1812, influențate de neoclasicismul rus. Perioadă de după anexare se caracterizează prin trecerea rapidă de la stilul moldovenesc autohton la stilul neoclasicismului rus. Astfel,

⁹ Dorinel, Ichim, Biserici de lemn din Basarabia și Bucovina. București: Editura Fundației Culturale Romane, pag. 38-39.

dacă la mijlocul secolului XIX mai întâlnim la unele biserici din Basarabia elemente arhitectonice ale stilului moldovenesc autohton (în special la mănăstiri și în mediul rural), atunci, spre sfârșitul secolului, ele dispar chiar și la bisericile de la țară¹⁰.

✚ A doua perioadă cuprinde cronologic mijlocul sec. al XIX-lea, timp în care în Basarabia se încetățenește stilul neoclasicist rus, promovat de conducerea rusească locală și care ajunge aici la o maximă dezvoltare¹¹.

✚ A treia perioadă (sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea) se caracterizează printr-un eclecticism arhitectonic. În această perioadă neoclasicismul trece pe planul doi, refugiindu-se în mediul rural, bisericile monumentale fiind construite într-un stil eclectic, conținând cel mai des elemente arhitectonice bizantine și rusești combinate, dar și ale altor stiluri, în special din arhitectura apuseană, care variau de la un monument la altul. Până în 1812, când teritoriul dintre Prut și Nistru a fost o parte componentă a Țării Moldovei, arhitectura de aici se încadra în evoluția arhitecturii bisericești moldovenești, în ansamblu.

Secolul al XIX-lea a însemnat însă pentru Moldova dintre Prut și Nistru (Basarabia), care a fost ruptă de Patria-mamă, dispariția aproape totală a elementelor arhitecturale autohtone, sub presiunea copleșitoare a influențelor rusești. Acest lucru se întâmplă treptat, bisericile de la începutul secolului păstrând, încă din inerție, elemente ale arhitecturii naționale¹².

În funcție de stilul baroc sau clasicism, adus fie prin filiera austro-transilvăneană, fie prin filiera ruso-polonă, putem diferenția tipurile de biserică realizate în stil baroc, clasicism, eclecticism, fără a minimaliza și implicațiile elementului autohton – cerința comandatarilor și a ctitorilor care acordau suport financiar pentru o biserică pe potriva lor, congruentă cu un edificiu din altă regiune, văzut în timpul pelerinajului. O influență indubitabilă asupra afirmării și evoluției arhitecturii de cult din spațiul pruto-nistrian a avut arhitectura din Iași¹³.

Astăzi, bisericile de lemn s-au păstrat în număr destul de mic, față de cât de răspândite au fost pe teritoriul țării. Pentru a deduce cauzele, trebuie să cunoaștem tehnicile de construcție.

Tehnicile de construcție a bisericilor de lemn nu diferă de cele folosite în ridicarea caselor țărănești. Una dintre caracteristicile esențiale este înălțarea lor după anumite sisteme sau tehnici constructive. Majoritatea locașurilor sfinte din Basarabia au fost edificate în sistemele constructive:

¹⁰ Veaceslav, Ciorba, *Arta Bisericească în Basarabia*. Chișinău: Cardidact-Reclama, 2005, pag. 7.

¹¹ *Ibidem* pag. 8.

¹² *Ibidem*.

¹³ Manole, Brihuneț, *Patrimoniul bisericesc din Moldova: biserici de lemn din secolele XVIII-XIX*. <http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2014/01/brihuneț2013.pdf> accesat 20.04.2018, pag. 355.

1. *Blokbau.*
2. *Fachwerk.*
3. *Stabwerkbau.*
4. *Mastenbau.*

Blokbau reprezintă un sistem constructiv care presupune așezarea bânelor una peste alta, ridicând pereții până la grinzi. Sistemul *Blockbau* s-a generalizat în Basarabia în secolele XVII-XVIII. Marea majoritate a bisericilor de lemn din spațiul nostru au fost edificate după acest procedeu constructiv¹⁴.

Al doilea sistem constructiv folosit pentru edificarea bisericilor este cunoscut sub numele de „*Fachwerk*” (sistemul în paiantă sau în grai popular sistemul „în căței”). Sistemul „în căței” derivă din sistemul *Blockbau*, doar că, spre deosebire de acesta din urmă, se intercalează de-a lungul peretelui stâlpi verticali denumiți căței sau stobori (denumire utilizată în câmpia bănățeană). Cățeii se fixează jos în talpă și sus în cunună prin „limbi” (sau „mucuri”) croite cu securea; ei sunt prevăzuți cu șanțulețe laterale făcute cu dalta, în care se introduceau capetele bânelor orizontale care acum erau mult mai scurte. Bisericile construite după acest sistem aveau pereții exteriori acoperiți cu lipituri de pământ amestecat cu pleavă și paie tocate, rezolvându-se astfel una dintre deficiențele bisericilor de lemn și, anume, cea a frigului în sezonul rece.

Dacă bârnele erau de calitate mai slabă, se apela la sistemul paianței sau *Stabwerkbau*, reprezentând un sistem constructiv, care presupune constituirea unui schelet al locașului de cult, alcătuit din coloane și grinzi care suportă greutatea construcției, iar golurile dintre coloane sunt umplute cu stâlpi verticali. Asemănător, este ridicarea un schelet de lemn (tehnică arhaică „în furci de lemn”), care era umplut cu diferite materiale (împletituri de nuiele, șipci tencuite cu lut, chirpici etc.). Această totalitate de materiale formează un monolit trainic¹⁵.

Un al patrulea sistem constructiv, *mastenbau*, a fost folosit foarte rar în Basarabia și l-am atestat doar la biserica din satul Cotul Morii, a cărei clopotniță este înălțată conform acestui sistem. La fel ca în *stabwerkbau*, scheletul este alcătuit din coloane, grinzi și bârne pe diagonală, iar la exterior, căptușit vertical cu scândură fasonată la capete¹⁶.

Concluzii

Situația din țara noastră privind edificiile de lemn, fie biserici, fie mori de vânt, în ultimii 20 de ani și ceea ce privește protecția patrimoniului arhitectural, este una dezastruoasă. În anii de independență nu s-a realizat nimic, practic,

¹⁴ Victor, Jitaru, *Arhitectura bisericilor de lemn din Basarabia*. Teza de doctor în studiul artelor. Chișinău, 2002, pag. 35.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

pentru a ocroti și valorifica moștenirea culturală. Cel mai rău este faptul că nu a fost posibilă o salvare a acelor monumente, care au fost deja distruse. Deși Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor și arhitectii, precum Eugen Bâzgu, Daniel Ichim și alții, și-au adus aportul pentru păstrarea acestor monumente, nu s-a făcut încă impulsionează instituțiilor abilitate pentru a conserva și valorifica „civilizația lemnului”.

În afară de distrugerea bisericilor de lemn prin indiferență, sunt atestate intervenții care denaturează imaginea istorică a imobilelor și originalitatea lor culturală, cum ar fi: înlocuirea decorului plastic, acoperirea pereților clădirilor cu tencuială sau cu un strat de pietre, schimbarea acoperișului, înlocuirea ușilor și geamurilor din lemn cu cele de termopan etc. Astfel, intervențiile contemporane conduc la dispariția „tradițiilor populare ale lemnului”.

Pentru combaterea actelor de indiferență, iresponsabilitate, care conduc la deteriorarea și distrugerea patrimoniului bisericesc de lemn al Republicii Moldova, avem nevoie de o politică culturală eficientă. Justificarea că legislația este imperfectă nu este un argument viabil, deoarece nu sunt aplicate în practică nici măcar prevederile legale în vigoare.

Bineînțeles, trebuie duse la bun sfârșit inițiativele de actualizare a cadrului normativ în domeniul protecției patrimoniului cultural. Dar, aceasta nu înseamnă că trebuie să așteptăm până când acest lucru se va întâmpla. Legislația republicii conține un șir de prevederi a căror aplicare ar permite combaterea fenomenelor ce aduc prejudiciu moștenirii culturale.

Pentru a redresa situația din domeniul patrimoniului cultural, este necesară, în primul rând, stabilirea unei ordini și responsabilități în cadrul instituțiilor administrației publice locale și centrale. Faptul că Agenția de Inspectare și Restaurare a Monumentelor a reușit în capitală să stopeze unele demolări ale monumentelor istorice este un argument că există totuși instituții care gestionează patrimoniul cultural. De aceea, proiectele Agenției trebuie susținute și promovate la un alt nivel.

Organele de ordine publică și anchetă trebuie să fie mai active la actele de încălcare a legislației privind ocrotirea monumentelor. Totodată, slujitorii de cult trebuie să fie responsabili față de păstrarea edificiilor acestor instituții.

Pași concreți pentru identificarea, salvagardarea, conservarea și promovarea bisericilor de lemn:

- Sensibilizarea opiniei publice privind patrimoniul bisericesc de lemn.
- Semnarea unor declarații, acorduri trebuie să fie urmată de mediatizarea și implementarea lor în practică.
- Consolidarea muzeului satului din Chișinău, unde să fie expuse bisericile de lemn, care sunt încă în sate îndepărtate, sau care sunt conservate și în care nu se oficiază slujbe. Dat fiind faptul că majoritatea turiștilor se

orientează spre centrele culturale, considerăm oportun ca anumite biserici să fie transportate la Muzeul Satului din Chișinău, de asemenea, trebuie să ținem cont și de faptul că o bună parte din biserici se află în localități unde accesul turiștilor este îngreunat de infrastructura slab dezvoltată.

- Interzicerea restaurării bisericilor fără autorizația Ministerului Educației, Culturii și Cercetării și a Mitropoliei Moldovei/ Basarabiei.
- Instituirea unui grup de lucru privind restaurarea bisericilor de lemn.
- Turismul cultural (bisericiile de lemn fiind parte componentă) trebuie să fie integrat în strategiile de dezvoltare economică a statului.
- Integrarea bisericilor de lemn în circuitul istoric și turistic, fără a afecta integritatea și originalitatea lor.
- Pentru realizarea unor politici eficiente în domeniul discutat, trebuie conștientizat faptul că patrimoniul cultural aparține umanității și ne reprezintă trecutul istoric comun.
- Crearea unui parteneriat eficient între administrația publică locală, centrală, instituții universitare și AȘM, care, de comun acord, să construiască strategii de ocrotire a moștenirii culturale.
- Promovarea programelor de restaurare și de întreținere a patrimoniului bisericesc de lemn.

Primul pas în realizarea cu succes a unor programe în domeniul protecției patrimoniului cultural este asigurarea accesului la informație și formarea cetățeanului responsabil. Deși necesită mai mult timp și efort, cele mai eficiente politici culturale sunt realizate prin intermediul educației de la mic la mare, într-un stat de drept bazat pe normele democrației cetățeanului, a cărui formare trebuie să fie în spiritul responsabilității și activismului civic, deoarece, de persoană, în mare parte, depinde ocrotirea și valorificarea obiectivelor de însemnătate culturală și istorică.

- Elaborarea lucrărilor științifico-metodice în baza cercetării și analizei construcțiilor în lemn și aplicarea lor în procesul de instruire la facultățile instituțiilor de învățământ corespunzătoare.
- Pregătirea specialiștilor în domeniul conservării, restaurării și reconstrucției bisericilor de lemn.
- Aceste mostre constituie evaluarea artistică excepțională a creației populare românești și prezintă o formă de manifestare a culturii materiale și a spiritualității naționale.
- Se cer studii în continuare, fapt ce va permite aflarea de noi date despre bisericile de lemn din Republica Moldova, care se înscriu perfect în arta și cultura spirituală universală.

Bibliografie

1. Antonescu, Romulus, Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești. Cluj, 2009.
2. Balan, Emanuel, Biserica ortodoxă din Basarabia. Mitropolia Basarabiei, de la începuturi până în prezent, 2010.
3. Băliușteanu, Otilia, Moldova bisericilor de lemn. București: *Trinitas*, 2017.
4. Bâzgu, Eugen, Bisericuțele de lemn. În: „Femeia Creștină”, 1990, nr. 6, pp. 20-21.
5. Bâzgu, Eugen, Repertoriul monumentelor ecleziastice din județul Ungheni. În: *Pyretus*, Anuarul Muzeului de Istorie din Ungheni, anul I, Ungheni, 2001, pp. 41-62.
6. Bâzgu, Eugen, Restaurarea și punerea în valoare a bisericii de lemn din satul Palanca: probleme de reconstituire a formelor originale. În: „Patrimoniul Bisericesc”. Materialele conferinței naționale științifico-practice, ediția I-a (Chișinău, 5 aprilie 2011) și ediția a II-a (Chișinău, 3 mai 2012), pp. 78-93.
7. Bâzgu, Eugen, Tipologia bisericilor de lemn din Moldova medievală (în lumina izvoarelor scrise). În: *Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*, nr. 19 (32), 2013, pp. 45-60.
8. Bâzgu, Eugen, Un repertoriu al bisericilor de lemn și zid din Basarabia, alcătuit de Arhimandritul Visarion Puiu la 1920. În: *Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*, nr. 21 (34), 2014, pp. 80-96.
9. Brihuneț, Manole, Edificiile de cult din satele raionului Telenești: istorie și actualitate. În: *Cercetări istorice*, nr. XXXII, Iași, 2013, pp. 249-265.
10. Brihuneț, Manole, Patrimoniul Bisericesc din Moldova: Biserici de lemn din secolele XVIII-XIX. În: *Țara Bârsei. Revistă de cultură a Muzeului „Casa Mureșenilor”*, Brașov. 2013, nr. 12, pp. 250-325.
11. Ciorba, Veaceslav, Arta bisericăscă în Basarabia. Chișinău: Reclama, 2005.
12. Comisia Națională a Republicii Moldova pentru UNESCO. Ghid de monumente și situri istorice din Republica Moldova, Chișinău, 1995.
13. Constantinescu, Petre, Bisericile de lemn. În *Viața Basarabiei. Asociația culturală „Cuvântul Moldovenesc”*, anul II, nr. 3, 1933.
14. Cornea, Sergiu, Organizarea Administrativă a Basarabiei, 1812-1918. Cahul, 2003.
15. Cristea, George, În țara bisericilor de lemn. Editura Ardealul Sibiului, 1989.
16. Evseev, Ivan, Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale. București, 1998.
17. Godea, Ioan, Biserici de lemn din Europa. București: Editura CD Press, 2008.
18. Godea, Ioan, Biserici de lemn din România. Istorie și decor. București: Noi Media Print, 2013.
19. Ichim, Dorinel, Ichim Florica. Biserici de lemn din Moldova istorică. Bacău: Diagonal, 2005.

20. Ichim, Dorinel, Biserici de lemn din Basarabia și Bucovina. București: Editura Fundației Culturale Române, 2000.
21. Jitaru, Victor, Arhitectura bisericilor de lemn din Basarabia. Teza de doctorat în studiul artelor. Chișinău, 2002.
22. Patrimoniul cultural al Republicii Moldova: de la realitate la necesitate, Coordonatorul volumului: Ștefăniță Ion. Chișinău, 2010.